
Semiotiikkaa, filosofiaa ja journalismia

Mika Renvall

Käsitteitä journalismi tai journalistisuus ei ole tiedotustutkimuksessa pyritty kovin hanakasti määrittelemään. Olisiko niin, että niiden edessä on oltu jotenkin neuvottomia? Ehkä sanoman journalistista muotoa on pidetty itsestäänselvyytenäkin. Mielestäni journalistisen muodon tutkiminen on kuitenkin välttämätöntä journalistisen tekstin ymmärtämiseksi. Tämän spesifin muodon tutkimista voitaisiin kai kutsua journalismitieteeksi.

Journalistitieteen käsitteen on tuonut esiin Tarmo Malmberg kirjassaan *Journalismikritiikki* (Malmberg 1984). Hänelle oma tutkimukseni on peruslähtökohtansa velkaa.

Esimerkki tällaisen tieteen tarpeellisuudesta voisi olla oman tutkimukseni alkuperäinen aihe: taidekritiikki. Lähtökohtani oli, että kritiikkiä ei voida ymmärtää muuten kuin ymmärtämällä se erityiseksi journalistiseksi tekstiksi – juuri tämän takia erilaiset taideteorioiden esittämät vaatimukset eivät koskaan toteudu käytännön kritiikissä. Kritiikki on journalistinen teksti ja sitä on kritisoitava sellaisenaan.

Journalistinen teksti

Valitettavasti käsite journalistinen teksti on pelkkä käsitteen varjo, epämääräinen vihjaus. Niinpä jouduin vakavasti pohtimaan jonkinlaisen filosofisen perustan rakentamista tuolle käsitteelle. Otin lähtökohdaksi ajatuksen, että journalistisuus on tekstien ominaisuus.

Toinen mahdollisuus olisi ollut journalistisuuden ymmärtäminen esim. viestintäprosessin ominaisuudeksi. Viestintäprosessi on kuitenkin yleisempi käsite kuin teksti ja teksti on toisaalta viestintäprosessin osa, joten nähdäkseni teksti on joka tapauksessa ymmärrettävä ennen kuin prosessi voidaan ymmärtää.

Semiotiikan periaatteiden mukaisesti teksti voidaan käsittää merkiksi, joka rakentuu muista merkeistä. Merkki taas on semiologisen kommunikaatioprosessin perusosanen. Semiologisen kommunikaatioprosessin yleisen mallin mukaan merkki viittaa aina neljään suuntaan: lähettäjänsä, vastaanottajaansa, kohteeseen eli referenttiinsä ja itseensä eli omaan koodiinsa. Perinteisten käsitteiden mukaan merkit denotoivat ja konnotoivat referenttejään erityisten koodien muodossa ole-massaolevien koodaussääntöjen mukaan.

Semiotiikan perinteistä symbolisten viittaussuhteiden jakoa denotaatioon (perusmerkitys) ja konnotaatioihin (sivumerkitykset) on kehittänyt Nelson Goodman, joka korvaa ne denotaatio – eksemplifikaatio -parilla. Denotaation suhteen selkein ero perinteiseen käsitteeseen lienee siinä, että mikä hyvänsä symboli voi periaatteessa denotoida mitä hyvänsä referenttiä ja ennen kaikkea, että myös kuvallinen symbolointi perustuu denotaatioon.

Konnotaatio taas on selkeästi liian epämääräinen käsite viittaamaan kaikkeen siihen, missä ei ole kyse denotaatiosta. Itse asiassa se edustaa kaikkea sitä hämää, johon symboli

tuntuu viittaavan tavalla, jota on hyvin vaikeaa järkevästi selittää. Konnotaatio on denotaation kanssa saman suuntainen funktio, eksemplifikaatio sen sijaan on denotaation käänteisfunktio. Esimerkiksi sana "pallo" denotoi objekti palloa ja samaan aikaan objekti pallo eksemplifioi sanaa "pallo". Voidaan sanoa, että jos A eksemplifioi B:tä, B on tyypin A yksi tapaus.

Denotaatio ja eksemplifikaatio muodostavat siis kehän. Tällä on se erittäin merkittävä seuraus, että kaikki objektit, joita denotoi jokin merkki, eksemplifioivat tuota merkkiä ja ovat siten itsekkin merkkejä.

Metaforinen denotaatio ja eksemplifikaatio

Konnotaation Goodman korvaa kehittämällä edelleen denotaation ja eksemplifikaation käsitteitään. Hän esittelee metaforisen denotaation ja eksemplifikaation. Metaforisessa denotaatiossa on kyse symbolin käyttämisestä viittaamaan johonkin normaalin ekstension- sa, merkitysulottuvuutensa, ulkopuolelle. Vastaavasti, jos A denotoi metaforisesti B:tä, B eksemplifioi metaforisesti A:ta. Metaforisessa symbolisaatiossa leikitään tavan jähmettämällä merkityksillä, se on tavallaan kielen luovuuden mekanismi.

Denotaation ja eksemplifikaation käsitteiden avulla Goodman laajentaa ja täsmentää semiotiikan peruskäsitteistöä merkittävästi. Suuresti semiotiikan sovellettavuutta lisää myös se, että sekä sanallinen, että kuvallinen symbolointi voidaan esittää samojen perusfunktioiden avulla. Näin kuva ja sana voivat esteettä symboloida toisiaan ja muodostaa systeemejä.

Oletan, että semiotiikan monikerroksisemat rakennelmat: ensimmäisen ja toisen asteen symbolisysteemit, semanttiset ja sigmaattiset koodit jne. ovat käännettävissä

Goodmanin funktioihin perustuviksi. Semiotiikan käyttö kirjallisuudentutkimuksessa on tuonut esiin sen ilmiön, että teksteihin on ladattu muutakin kuin puhtaan semanttisia merkityksiä. Niinpä yksittäistä tekstiä onkin luettava soveltaen sekä semanttisen, että sigmaattisen koodin koodaussääntöjä. Sigmaattinen koodi rajaa tekstin tulkintaa siltä osin kun teksti itse ei sitä tee. Niinpä esimerkiksi uutismuoto rajaa tulkintaa niin, että teksti käsitetään faktaksi eikä fiktioksi.

Sigmaattisen koodin käsite ei sinänsä riitä, pitää selvittää, mitkä ovat sen mekanismit. Eräs mahdollinen lähtökohta on genren, lajityypin käsite. Tämäkin käsite lienee peräisin kirjallisuudentutkimuksesta, itse olen ajatellut genrelle samanlaista tehtävää kuin Alastair Fowler kirjassaan *Kinds of literature*. Genren tutkimus voidaan käsittää pelkäsi lueteloinniksikin, mutta Fowlerin mukaan genren tunnistamisella on olennainen merkitys sitä edustavan tekstin tulkinnassa.

Generiset indikaattorit

Genre on tunnistettavissa tunnuspiirteidensä eli generisten indikaattoriensa kautta, mutta sitä ei voida määritellä, koska se on historiallisesti muuttuva. Mitään platonistista "olemusta" genrellä ei ole – se ainoastaan erottautuu naapurigenreistään tunnuspiirteidensä kautta. Tekstit voivat joko noudattaa tai olla noudattamatta jotain genreä, mutta niiden merkitys riippuu siitä, millaisessa suhteessa ne ovat olemassaoleviin genreihin: tekstiä ei siis voi tehdä genreistä "piittaamatta".

Genren ja sen indikaattorien suhteet ovat molemminpuolisia. Genre on tunnistettavissa indikaattorien perusteella ja genre taas yhdistää ne niin, että yksi indikaattori luo muihin kohdistuvia odotuksia. Visuaalinen hahmo antaa odottaa tietynlaista kerrontastrate-

giaa. Näin teksti tavallaan avautuu kerroksittain ja siitä on mahdollista tietää paljon luke-matta sitä kokonaan.

Kun me luemme tekstiä, me tunnistamme generisten indikaattorien perusteella sen tiettyjen aiemmin lukemiemme tekstien aidoksi kopioksi (true copy, mikä on eri asia kuin tarkka kopio (exact duplicate). Kaksi merkkiä ovat toistensa aitoja kopioita, jos niiden välillä vallitsee samanlaisuusuhde. Tämä ei kuitenkaan edellytä tarkkaa yhtäläisyyttä.). Tunnistaessamme tekstin generiset indikaattorit teksti eksemplifioi aktuaalisesti kuulumista tuohon genreen, eksemplifioi esim. termiä "on uutinen". Ominaisuutta 'uutisuus' ei kuitenkaan sinänsä ole olemassa: on vain nykyisiä ja aikaisempia tekstejä, jotka on tunnistettu toistensa kopioiksi ja jotka on yhdistetty eksemplifioimaan termiä "on uutinen".

Genren käsitteen tarjoama hyöty näkyy, jos tarkastellaan kriittisesti muutamia journalistisen työn malleja. Sekä tuttu Miettisen (Miettinen ym. 1978), että myöhempi Rentolan (Rentola 1983) sinänsä ansiokas malli ampuvat ohi siinä, että ne kuvaavat jollain tapaa uutisia, mutta samaistavat uutisen ja journalistisen tekstin toisiinsa. Kuitenkin uutinen on vain yksi genre.

Rentolan mallihan on kolmivaiheinen kehä, jossa edetään ideasta lähteen kautta esitykseen ja esityksestä takaisin ideaan. Ajatuk-sena on, että esitykset vaikuttavat aina ideoihin ja vanha aines periytyy tekstejä tuottavan työn kautta. Rentolan mukaan ideavaiheessa vaikuttavat yhteiskunnan norminmukainen luokittelu, mikä tarkoittanee käytännössä osastojakoa ja maailman luokittelu tapahtumatyyppisiin. Jälkimmäinen on itse asiassa malli siitä, mitä maailmassa voi olla: mallin mukaan ennakoitu tapahtuma on helpommin hallittavissa. Kuhunkin tapahtumatyyppiin liittyy sitten lähdetyyppi, eli lähde, jonka voi-

daan katsoa antavan aiheesta hyväksyttävää tietoa.

Kuten sanottu malli sopii uutiseen, jossa on kysymys tapahtuman kuvaamisesta. Esimerkiksi pakinassa tekstin tekijä ei kuitenkaan ole aina journalisti, joten mikään journalistinen tapahtumatyyppi ei voi kirjoittajaa sitoa. Jos taas tapahtumatyyppillä tarkoitetaan minkä hyvänsä tekstin mitä hyvänsä mahdollista aihe-ta, kyseessä ei enää ole journalistisen työn vaan tekstin luomisen yleinen malli. Jos journalistisen työn mallista halutaan yleisempi, on lähdettävä siitä, mikä pysyy genrejen muuttuessa. Nähdäkseni yksi tällainen pysyvä journalismin indikaattori on journalistinen subjekti.

Journalistinen subjekti

Journalistisessa tekstissä esiintyy joukko subjekteja ja jokainen tekstin lause viittaa johonkin subjektiin. Subjektit jakautuvat journalistiseen subjektiin ja erilaisiin toimijoihin. Varsin monet journalistiset genret eroavat toisistaan siinä, mikä niissä on journalistisen subjektin ja erilaisten toimijoiden suhde. Perinteisessä uutisessa teksti viittaa lehteen itseensä, teksti on kuin lehden itsensä, siis journalistisen subjektin puhetta. Pakinassa tai kriittisessä teksti viittaa suoraan kirjoittajaansa. Kirjoittajaa voidaan nyt sanoa vaikkapa autonomiseksi toimijaksi. Haastattelulausuntoa antava ulkopuolinen tekstin subjektina taas on ei-autonominen, koska teksti, joka viittaa häneen ei ole hänen muotoilemansa ja valitse-mansa.

Journalismin subjektit syntyvät vastuun kierron eli ns. strategisen rituaalin avulla. Mitä enemmän tekstin subjekti on vastuussa tekstinsä sisällöstä ts. mitä persoonallisempaa teksti on, sitä selkeämmin määritelty on tekstin subjektin oltava, jotta teksti olisi legitiimi.

Luonnollisesti olisi mahdollista konstruoida antigenrejä, jotka rikkoisivat tätä sääntöä irtautumatta silti journalismista.

Käsitykseni mukaan journalismi itsekin on genre suhteessa esim. tieteellisiin ja kaunokirjallisiin teksteihin. Yksi journalismin generisistä indikaattoreista voidaan johtaa tekstin subjektin kautta. Journalistista voi nimittäin olla vain teksti, jossa esiintyy journalistinen subjekti. Uutisessa tapaus on selkeä, mutta journalistinen subjekti esiintyy myös pakinas- sa: journalistinen subjekti nimittäin valitsee autonomisen toimijan, pakinoitsijan, ja rajaa tämän autonomian ainakin tekstin pituuden osalta. Näin journalistisen subjektin välittämä viesti pakinassa on pakinoitsija itse – pakinoitsija muuttuu symboliksi, journalistisen subjektin käyttämäksi merkiksi. Hieman eri tavoin sama ilmiö toistuu haastateltavan tapauksessa.

Journalistisen työn mallin tulisi siis lähteä journalistisen subjektin käytettävissä olevien erilaisten strategioiden tutkimuksesta. Nämä strategiat ovat tiivistyneinä genrejen rakenteisiin. Tällaisessa mallissa ideavaiheen tapahtumatyyppi olisi korvattava laajemmalla ideatyyppin käsitteellä. Eri ideatyyppit olisivat kokonaisuutena sitten yhtä kuin journalismin maailma: se referentti, jota journalismi suunnattomana merkinä denotoi. Ideavaiheeseen sisältyisi Rentolan ideavaihe ja lähdevaihe, joista jälkimmäinen voitaisiin nimittää uudelleen strategisen rakentamisen vaiheeksi.

Tässä on selvitelty pitkään journalismin ja journalistisen subjektin suhdetta: on havaittu, että journalistisen tekstin ja sen tekijän suhde ei ole sama kuin minkä hyvänsä tekstin ja sen tekijän suhde. Semiologisen kommunikatioprosessin mallin mukaan olisi selvitettävä myös tekstin ja referentin sekä tekstin ja lukijan suhteet. Kaikkea tätä on mahdotonta mahdollistaa pieneen tilaan. Jatkossa kuvaan lyhyes-

ti käsitystäni journalistisen tekstin ja todellisuuden suhteista.

Journalistinen teksti liittyy todellisuuteen erilaisten strategioiden kautta, näistä yksi, suoraviivaisin, on faktojen esittäminen siitä, miten asioiden todellisuudessa oletetaan olevan. Myös journalismin yhteydessä on siis puhuttava epistemologiasta.

Maailmoiden tekeminen

Nelson Goodmanin teos *Structure of Appearance* on pääasiassa formaaliin logiikkaan perustuva osoitus, että maailma on konstruotavissa aivan yhtä kattavasti siitä lähtökohdasta, että maailma koostuu visuaalisista kentistä kuin siitä, että se koostuu fysikaalisista kappaleista: fenomenologinen ja fysikaalinen ontologia ovat yhtä mahdollisia, eikä mikään osoita, että fenomenologinen olisi redukoitavissa fysikaaliseen. Goodmanin päätelmä on, että maailmoja on yhden sijasta useita, että mikään niistä ei ole se, johon kaikki muut redukoituvat ja että maailmat ovat olemassa meille meidän tietonamme, kielenkäytössämme, eikä ole mitään esteitä yhä uusien maailmojen konstruoimiselle.

Maailma ei siis ole yksi ja jakamaton, jota tutkimalla tiede lähestyy absoluuttista totuutta. Sen sijaan tiede, ajattelu ja toiminta ovat keinoja luoda uutta maailmaa: tiede ja toiminta yleensä on maailmoiden tekemistä. Myös journalismi on tässä mielessä maailmantekemistä.

Goodmanin ajattelun lähtökohtana on se havainto, että ei ole olemassa mitään keinoa testata teorioitamme suhteessa johonkin objektitodellisuuteen, koska todellisuuden, sellaisena kuin se meille on olemassa, objektit ovat meidän tekemiämme. Goodman ei kiistä objektiivisen todellisuuden olemassaoloa sinänsä, hän ainoastaan väittää, ettemme voi

mitenkään olla tekemisissä tuon "objektiivisen todellisuuden sinänsä" kanssa.

Maailma rakentuu symboleista. Otetaan mikä hyvänsä objekti, jonka yleensä tunnistamme objektiksi – aina joko löytyy tai sitten luodaan sana kuvaamaan sitä. Sana denotoi, objekti eksemplifioi, molemmat toimivat symboleina. Näin ihminen on sidottu tapoihinsa kuvata maailmaa, se on kaikki, mitä hänellä on.

Tässä on mahdotonta esitellä ja puolustaa Goodmanin esittämää maailmoiden tekemisen teoriaa. Lyhyesti sen verran, että lauseet ovat tosia vain suhteessa kulloiseenkin maailmaan tai versioon ja rinnakkaisissa maailmoissa päinvastaiset väittämät voivat olla tosia. Maailmantekeminen ei kuitenkaan ole voluntaristista luomista, vaan tiettyjen sääntöjen ohjaamaa toimintaa. Versiot voivat olla joko oikeita tai vääriä riippuen siitä, miten ne on tehty. Toisaalta myös oikeellisuuden kriteerit perustuvat vain tapaan, vakiintuneeseen käytäntöön, joka on periaatteessa rikottavissa. Näin todellisuus on pohjimmiltaan elastinen, muuttuva ja pohjaton.

Journalistisen tekstin suhde tekijäänsä ei ole sama kuin tekstin yleensä suhde tekijäänsä. Samoin journalistisen tekstin suhde refe-

renttiinsä on erilainen kuin merkin suhde referenttiinsä yleensä. Arvattavasti sama pätee myös merkin suhteessa lukijaan. Näiden suhteiden tutkimisessa olisi mielestäni sisältöä käsitteelle journalismitiede. Samalla, niin uskon, päästäisiin myös uudelle tasolle sen ymmärtämisessä, mitä journalismi on, miten se toimii.

Artikkeli perustuu kirjoittajan toimittajatutkinnon tutkielmaan *Journalismi symbolisysteeminä*. Tampere 1988. Väliotsikot toimituksen.

Kirjallisuus

- FOWLER, Alastair. *Kinds of Literature*. 1982.
 GOODMAN, Nelson. *Structure of Appearance*. 1966.
 GOODMAN, Nelson. *Fact, Fiction & Forecast*. 1973.
 GOODMAN, Nelson. *Languages of Art – an Approach to the Theory of Symbols*. 1976.
 GOODMAN, Nelson. *Ways of Worldmaking*. 1978.
 MALMBERG, Tarmo. *Journalismikritiikki*. 1984.
 MIETTINEN, Jorma ym. *Journalistinen työprosessi*. 1978.
 RENTOLA, Ilkka. *Normaalijournalismin säännöt*. 1983.
 RENVALL, Mika. *Journalismi symbolisysteeminä: semioottis-filosofinen näkökulma*. Toimittajatutkinnon tutkielma. 1988.
 TOIVONEN, Pirjo-Maija. *Johdatus kirjallisuuden semiotikkaan*. 1982.